

ANTONI M. CHUCHLA

Rodzaje, status prawny i organizacja straży pożarnych funkcjonujących w Galicji doby autonomicznej

I. Wejście na drogę rządów konstytucyjnych przyniosło Austrii powrót praw i wolności obywatelskich¹. Jednym z nich było prawo do stowarzyszania się, uregulowane przez ustawę z 15 listopada 1867 r.², wyprzedzającą ustawę zasadniczą³. Zgodnie z konstytucją z 1867 r. obywatele uzyskali prawo do zgromadzania się i zakładania stowarzyszeń⁴. Były wśród nich kółka rolnicze, towarzystwa gimnastyczne „Sokół” i ochotnicze straże pożarne.

II. Najwcześniej powstające straże pożarne były strażami zawodowymi, inaczej zwano je płatnymi, stałymi lub gminnymi. Były to straże tworzone na podstawie ustawy gminnej z 12 sierpnia 1866 r.⁵

¹ *Historia państwa i prawa Polski*, pod red. Juliusza Bardacha, t. IV: *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, pod red. K. Grzybowski, Warszawa 1982, s. 367.

² Ustawa z 15 listopada 1867 r. o prawie stowarzyszania się, *Dziennik ustaw państwowych* (dalej: Dz. u. p. Nr 134, [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. I, wyd. II, Lwów 1909, s. 185).

³ Austriacka konstytucja grudniowa z 1867 r. była konstytucją złożoną, składającą się z kilku ustaw zasadniczych ogłoszonych przez cesarza 21 grudnia 1867 r. Do najważniejszych z nich należały: 1) o pełnieniu władzy rządowej i wykonawczej, 2) o reprezentacji państwa, 3) o powszechnych prawach obywateli i krajów reprezentowanych w Radzie Państwa, 4) o władzy sędziowskiej, 5) o ustanowieniu Trybunału Państwa, 6) określającą czas wejścia w życie ustaw zasadniczych, 7) o sprawach wspólnych wszystkim krajom monarchii austriackiej i o sposobie ich traktowania, zob. E. Klein, *Powszechna historia państwa i prawa*, Kolonia Limited 2004, s. 616.

⁴ R. Łaszewski, S. Salmonowicz, *Historia ustroju Polski*, Toruń 1998, s. 127.

⁵ Zob. §§ 27, 57 i 107 ustawy z 12 sierpnia 1866 r. o urządzeniu gmin i ordynacji wyborczej dla gmin, *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji*

i postanowień ustawy ogniowej dla miast i miasteczek z 28 lipca 1786 r.⁶ Straż pożarna gminna należała do służby gminnej, była więc instytucją gminną⁷, a ówcześni strażacy – pompierzy – pracownikami gminy, pełniącymi niekiedy również służbę policjantów gminnych i latarników⁸. Straże zawodowe organizowane były przeważnie w dużych miastach, w których pożar był trudny do opanowania. Straż ogniową dla sprawniejszego przebiegu gaszenia ognia, rozlokowywano tam w różnych punktach miasta⁹. Drugim rodzajem straży pożarnej była straż ochotnicza, organizowana na podstawie §§ 4-7 ustawy z 15 listopada 1867 r. *o prawie stowarzyszanie się*. W dużych miastach pełniła ona funkcję straży pomocniczej, natomiast w mniejszych i małych miasteczkach¹⁰ stanowiła jedyny korpus ochrony przeciwpożarowej.

Oprócz wymienionych wyżej rodzajów straży, istniały: 1) straże pożarne fabryczne, złożone ze służby fabrycznej, 2) straże kolejowe, organizowane przez służbę kolejową, 3) szkolne, złożone z uczniów szkół rolniczych, 4) wojskowe, organizowane w garnizonach z żołnierzami 5) dworskie, w skład których wchodziła służba dworska. Zakładanie straży pożarnych dworskich wynikało z ustawy z 12 sierpnia 1866 r.

i Lodomerii (dalej DzURK) 1866, Nr 9, [w:] J. Piwocki, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. I, Lwów 1899, s. 415.

⁶ J. R. Kasparek, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Księstwie Galicji Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów 1885, t. III, s. 2545.

⁷ Ochrona przeciwpożarowa zaliczona została do zadań własnych gminy, zob. W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce w latach 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 217.

⁸ Zob. T. Pelczar, *A. Ciura: Straże pożarne miasta Rzeszowa w latach 1867–2003*, Rzeszów 2003, s. 20. Pompierzy współpracowali tam z policją miejską „w trzymaniu straży nocnej”, a także konwojowaniu szupaśników (osoby przymusowo usuwane z terenu gminy) i nadzorowali czyszczenie miasta przez stróżów miejskich.

⁹ P. Praun, *Wskazówki urządzenia straży ogniowej i gaszenia pożarów*, Lwów 1869, s. 7.

¹⁰ J. Karpiniec, *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, t. II, 1932–1933, s. 2.

o obszarach dworskich¹¹, gdzie przełożony obszaru dworskiego spełniał funkcję naczelnika gminy, do zadań którego należało wykonywanie policji ogniowej.

Ustawa z 10 lutego 1891 r. o policji ogniowej dla miast i miasteczek¹² utrzymała podział straży pożarnych na straże gminne i ochotnicze, dzieląc te ostatnie na takie, które przyjęły na siebie obowiązki straży pożarnej gminnej i takie, które obowiązków tych nie przyjęły.

Straże pożarne ochotnicze, które nie przyjęły obowiązków straży pożarnych gminnych zorganizowane były i funkcjonowały na podstawie ustawy z 15 listopada 1867 r. o prawie stowarzyszenia się oraz przyjętych statutów, natomiast straże pożarne ochotnicze, które przyjęły na siebie obowiązki straży pożarnej gminnej organizowano również na podstawie ustawy prawo o stowarzyszeniach, ale dodatkowo musiały odpowiadać wymogom ustawy z 10 lutego 1891 r. o policji ogniowej dla miast i miasteczek.

Straże pożarne gminne organizowano w miastach liczących ponad 10 000 mieszkańców bez względu na istnienie straży pożarnej ochotniczej oraz w miastach i miasteczkach liczących mniej niż 10 000 mieszkańców, jeżeli funkcjonujące tam straże ochotnicze nie przyjęły na siebie obowiązków straży pożarnych gminnych¹³. Straże te, podobnie jak istniejące wcześniej tego typu organizacje należały do służby gminnej, a o sposobie ich organizacji, ilości członków, umundurowaniu i wyposażeniu w przybory ratunkowe decydowała rada gminna. Ustawa ogniowa z 1891 r. przewidywała również w miastach i miasteczkach „pomocnicze” straże pożarne¹⁴.

¹¹ DzURK 1866, Nr 20. Obszary dworskie były jednostkami podziału administracyjnego, w których pan miał władzę policyjną i administracyjną, zob. H. Izdebski, *Historia administracji*, Warszawa 1997, s. 127.

¹² DzURK 1891, Nr 18, [w:] J. Piwocki (red.), *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych, Lwów 1899–1907*, t. 1, 1899, s. 648.

¹³ Zob. ustawa z 10 lutego 1891 r. o policji ogniowej dla miast i miasteczek, DzURK, 1891, Nr 18, § 16.

¹⁴ Tamże, § 7 i § 26.

Ochotnicze straże pożarne funkcjonowały również w gminach wiejskich, a zorganizowane były na podstawie ustawy o stowarzyszeniach¹⁵.

W gminach wiejskich istniały ponadto „obowiązkowe” straże pożarne, organizowane na podstawie ustawy gminnej z 1866 r.¹⁶ oraz ustawy ogniowej dla gmin wiejskich z 28 lipca 1786 r.¹⁷ Wobec spadku zainteresowania organizacją ochotniczych straży pożarnych, Wydział Krajowy, na wniosek Krajowego Związku Ochotniczych Straży Pożarnych (dalej: KZOSP) wydał rozporządzenie z 5 marca 1897 r., mocą którego zobowiązał wydziały powiatowe¹⁸, aby poleciły zwierzchnościom gminnym¹⁹ organizację tego typu straży pożarnych i uchwały dla nich stosowne regulaminy. Zgodnie z tym rozporządzeniem, do straży takich należeć mieli wszyscy mężczyźni w wieku od 18 do 42 lat zamieszkujący w gminie, o ile nie byli dotknięci kalectwem. Ze służby w obowiązkowych strażach pożarnych zwolniono wojskowych wszystkich stopni, duchownych wszystkich obrządków oraz inne osoby, w stosunku do których decyzję taką podjął naczelnik gminy.

W gminach wiejskich funkcjonowały również wiejskie pogotowia pożarne, organizowane na tej samej podstawie prawnej co straże obowiązkowe. Członkowie pogotowia w dzień i w nocy mieli obowiązek być pierwszymi przy pożarze i oddać się do dyspozycji dziesiątnika. Również wszyscy gospodarze wraz ze służbą mieli obowiązek spieszyć do pożaru i wykonywać czynności, które wskaże im naczelnik

¹⁵ Ustawa z 15 listopada 1867 r. o prawie stowarzyszania się, Dz. u. p. Nr 134.

¹⁶ Zob. §§ 27 lit. b, k, § 32, § 33 i § 57 ustawy z 12 sierpnia 1866 r. o urzędzeniu gmin i ordynacji wyborczej dla gmin, *op. cit.*, s. 415.

¹⁷ J. R. Kasparek, *op. cit.*, s. 2545.

¹⁸ Wydziały powiatowe sprawowały nadzór nad samorządem gminnym, zob. A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego 1772–1918*, Warszawa 2007, s. 271.

¹⁹ Zwierzchności gminne były organami wykonawczo-zarządzającymi gmin zob. M. Sczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, wyd. IX, Warszawa 2002, s. 435.

gminy lub przysiężni. Do roku 1897 istniały w Galicji ponad 434 wiejskie pogotowia pożarne w około 5000 gmin²⁰.

Jednym z ostatnich rodzajów straży były straże pożarne kółek rolniczych, tworzone od 1903 r.²¹ Nie stanowiły one odrębnych instytucji, lecz jako korpusy strażackie tworzyły integralną część kółek rolniczych.

Rozwijający się ruch pożarniczy w Galicji miał ogromny wpływ na społeczność ukraińską, która próbowała naśladować Polaków. Niektórzy przedstawiciele tej społeczności tworzyli sieć organizacji sportowo-pożarniczych, których zadaniem było również niesienie pomocy w czasie pożarów. Jedną z tych osób był znany architekt Wasyl Nagirnyj (1847–1921), który w 1886 r. opublikował w czasopiśmie „Bat’kiwszczyna” (Ojczyzna) serię artykułów pod wspólną nazwą *Pracujmy, a Bóg nam pomoże*²². Działania te doprowadziły do utworzenia 11 lutego 1894 r. Ukraińskiego Ochotniczego Stowarzyszenia Gimnastycznego „Sokił”²³, a jego statut został przygotowany na przykładzie Sokola czeskiego²⁴. Pierwsze ognisko sokole powstało w 1891 r. we wsi Kupczyni w powiecie tarnopolskim, a intensywny rozwój gniazd sokolich nastąpił z początkiem XX wieku, od kiedy ruch sokoli zaczął się szerzyć w całej Galicji Wschodniej²⁵. Od samego początku wśród członków popularyzowano zagadnienia pożarnicze, włączając do tego ruchu wieśniaków ukraińskich. W czerwcu 1902 r. w ramach stowarzyszenia wyodrębniono sekcję pożarniczą z odrębnym statutem, na czele której stanął A. Ałyskiewicz. W taki oto sposób stowarzyszenie „Sokił” podzieliło się na dwie części – gimnastyczną, funkcjonującą głównie w miastach powiatowych oraz pożarniczą, która

²⁰ *Biblioteka Strażacka Nr 25, Krajowy Związek Ochotniczych Straży Pożarnych w Galicji Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim 1875–1900*, Lwów 1900 (dalej *Biblioteka Strażacka Nr 25*), s. 73.

²¹ A. Gurnicz, *Kółka rolnicze w Galicji*, Warszawa 1967, s. 249.

²² S. Popowych, *Pożeźnichestwo w historii Galickowo kraja (1772–1939)*, Lvivszczyzna, Lviv 2006, s. 103.

²³ Tamże, s. 105.

²⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD): Statut Towarzystwa Gimnastycznego „Sokił” we Lwowie, zespół 307, sygn. 170, s. 166.

²⁵ S. Popowych, *op. cit.*, s. 104.

występowała głównie na wsi. Do 1913 r. utworzono 974 gniazda sokole²⁶, w których zorganizowano 112 straży pożarnych²⁷.

Innym rodzajem organizacji ukraińskiej, która w zakresie swego działania miała również zadania ratownicze było stowarzyszenie gimnastyczno-strażackie „Sicz”, funkcjonujące w Galicji Wschodniej i na Bukowinie. Pierwsza organizacja tego typu utworzona została we wsi Zawalla w powiecie Śniatyn w maju 1900 r.²⁸ Wkrótce potem ogniska tego stowarzyszenia pojawiły się w powiatach Kołomyja, Horodenka, Kosów i Stanisławów. Występowały również w okolicach Lwowa i Tarnopola. Organizacyjnie straże te podporządkowane były siczom powiatowym, a w roku 1908 utworzony został Główny Komitet Siczowy²⁹. W roku 1904 straży tych było 172³⁰.

Rekapitulując, w Galicji występowały następujące rodzaje straży pożarnych:

- 1) ochotnicze straże pożarne w miastach i miasteczkach, które przyjęły na siebie obowiązki straży pożarnej gminnej,
- 2) ochotnicze straże pożarne, które nie przyjęły na siebie obowiązków straży pożarnej gminnej,
- 3) ochotnicze straże pożarne w gminach wiejskich,
- 4) straże pożarne gminne, inaczej zwane zawodowymi, płatnymi, miejskimi oraz etatowymi,

²⁶ *Sokilskie Wisti (Sokolskie Wieści)*, 1929, Nr 9, s. 8.

²⁷ Straże tych zorganizowano w poszczególnych powiatach: Bóbrka 5, Brzeżany 2, Dolina 1, Drohobycz 1, Gródek 3, Husiatyn 10, Jarosław 1, Kałusz 1, Kamionka Strumiłowa 1, Łańcut 1, Lwów 24, Podhajce 1, Przemysł 2, Przemyślany 1, Rawa Ruska 1, Rohatyn 9, Rudki 1, Sambor 2, Sanok 1, Stanisławów 9, Stryj 13, Tarnopol 1, Tłumacz 6, Trembowla 3, Zaleszczyki 3, Zbaraż 1, Złoczów 5, Żółkiew 1, Żydaczów 2, zob. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej CDIAL): *Sprawozdanie z czynności Rady Zawiadawczej KZOSP w okresie XI za czas od 1 lipca 1902 do 30 czerwca 1904*, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2360, s. 4.

²⁸ S. Popovyh, *op. cit.*, s. 114.

²⁹ Tamże.

³⁰ Ich ilość w poszczególnych powiatach była następująca: Bohorodczany 2, Borszczów 2, Brzeżany 7, Buczacz 3, Czortków 4, Cieszanów 1, Dolina 1, Horodenka 9, Kałusz 4, Kołomyja 20, Kossów 30, Rohatyn 3, Śniatyn 31, Sokal 8, Stanisławów 30, Tarnopol 5, Tłumacz 5, Trembowla 3, Złoczów 1, Żydaczów 2, zob. CDIAL: *Sprawozdanie z czynności RZ KZOSP za czas od lipca 1902 do 30 czerwca 1904 ...*, *op. cit.*, s. 4.

- 5) pomocnicze straże pożarne w miastach i miasteczkach,
- 6) obowiązkowe straże pożarne w gminach wiejskich,
- 7) wiejskie pogotowia pożarne,
- 8) straże pożarne fabryczne, szkolne, dworskie i kolejowe,
- 9) ochotnicze straże pożarne kółek rolniczych,
- 10) ochotnicze straże pożarne ukraińskie Sokił, i Sicz.

III. Spośród wymienionych wyżej rodzajów straży pożarnych, jedynie straże ochotnicze (funkcjonujące zarówno w miastach i miasteczkach jak i we wsiach) oraz straże pożarne kółek rolniczych miały jednoznacznie sprecyzowany status prawny. Straże pożarne gminne, kolejowe, wojskowe czy fabryczne były strażami zawodowymi, organizowanymi w instytucjach, w których funkcjonowały i stanowiły ich integralną część organizacyjną. Instytucje te były odpowiedzialne za straż, one dokonywały zakupu przyborów ratunkowych oraz umundurowania.

Wewnętrzną organizację oraz zadania straży pożarnej gminnej określały statuty poszczególnych gmin, a od 1912 r. dodatkowo ich regulamin, ustalony rozporządzeniem Wydziału Krajowego z 24 lutego 1912 r.³¹ Zgodnie z rozporządzeniem, zadaniem straży pożarnej gminnej było niesienie zorganizowanej pomocy, ratowanie życia i mienia nie tylko w przypadku pożaru, ale również w czasie wszelkich klęsk żywiołowych, które mogły wystąpić w gminie. Korpusem strażackim dowodził naczelnik przy pomocy zastępcy, wybierany na 3 lata przez ogół członków, a wybór ten zatwierdzał naczelnik gminy. Korpus strażacki dzielił się na dwa oddziały: ratunkowy i wodny³². Na czele każdego oddziału stał komendant i jego zastępca, mianowani na 3 lata przez naczelnika straży. Naczelnik gminy oprócz zatwierdzenia wyboru naczelnika straży, przyjmował również członków do korpusu oraz zarządzał strażą pod względem finansowym i administracyjnym, zasięgając w każdej sprawie opinii rady strażackiej. Rada strażacka była organem wykonawczym straży gminnej, a tworzyli ją: naczelnik straży, jego zastępca i 3 członków wybieranych przez ogół-

³¹ L. II. 2117/1, [w:] *Przewodnik Pożarniczy* 1912, Nr 8, s. 87.

³² § 4 Regulaminu dla gminnych straży pożarnych, [w:] *Przewodnik Pożarniczy* 1912, Nr 8, s. 87.

ne zebranie członków czynnych³³. Przewodniczącym rady strażackiej był naczelnik straży, a rada wybierała spośród siebie na 3 lata sekretarza. W sprawach wyćwiczenia, karności oraz utrzymania pogotowia i porządku służbowego, naczelnik straży był wykonawcą uchwał rady strażackiej, natomiast w czasie pożaru dowodził akcją ratunkową. Regulamin ten wymagał zatwierdzenia przez radę gminną.

Pomocnicze straże pożarne w miastach i miasteczkach, obowiązkowe straże pożarne w gminach wiejskich oraz wiejskie pogotowia pożarne nie miały charakteru zinstytucjonalizowanego. Stanowiły luźne zbiorowisko ludności, która wyposażona w proste przybory ratunkowe miała przyjść z pomocą jednostkom wyspecjalizowanym: ochotniczym lub zawodowym strażom pożarnym. Członkowie tych straży wykonywali najprostsze czynności w czasie akcji gaśniczej. Były to straże wspomagające bardziej zorganizowane i wyspecjalizowane jednostki.

Ochotnicze straże pożarne były stowarzyszeniami, funkcjonującymi na podstawie ustawy z 15 listopada 1867 r. *o prawie stowarzyszenia się*, a w szczególności stowarzyszeniami niepolitycznymi. Ustawa rozróżniała bowiem stowarzyszenia polityczne i niepolityczne³⁴. Były dwa elementy wyróżniające stowarzyszenia polityczne: 1) niektóre grupy osób, takie jak cudzoziemcy, kobiety, małoletni, były wykluczone z członkostwa w takim stowarzyszeniu, 2) stowarzyszeniom politycznym zabroniono zakładania stowarzyszeń filialnych, tworzenia związków oraz wchodzenia w kontakty z innymi stowarzyszeniami³⁵.

Nadawanie stowarzyszeniom przez władze administracyjne cech politycznych było dla władzy bardzo wygodne. Pozwalało bowiem na zakazywanie ich działalności z tej przyczyny, że statut nie odpowiadał przepisom, przewidzianym dla tego rodzaju związków, tym bardziej że cele określone w statutach władze pojmowały bardzo szeroko. W praktyce oznaczało to wypaczenie głównej idei ustawy, której celem było stwarzanie szerokiego pola aktywności społecznej. Była to

³³ Tamże, § 5.

³⁴ Zob. § 29 ustawy z 15 listopada 1867 r. *o prawie stowarzyszenia się*.

³⁵ Zob. K. W. Kumaniecki, B. Wasiutyński, J. Panejko, *Polskie prawo administracyjne w zarysie*, Kraków 1929, s. 423.

również najczęstsza przyczyna rozwiązywania stowarzyszeń – władze reagowały bardzo szybko w przypadku skargi, że stowarzyszenie weszło na drogę działalności politycznej. Owo wkroczenie w działalność polityczną było bardzo łatwe, ponieważ Trybunał Państwa za działalność taką uznawał nie tylko stosunek do aktualnych wydarzeń, ale również odniesienia do faktów historycznych³⁶.

Wkroczenie na drogę polityczną czy przybranie niebezpiecznego dla państwa charakteru, nie stanowiło formalnej podstawy do rozwiązania stowarzyszenia. Było to możliwe wtedy, gdy stowarzyszenie podejmowało uchwały sprzeczne z ustawą karną³⁷. Niemniej jednak Trybunał Państwa wyposażył władze administracyjne w taką interpretację, która dawała możliwość rozwiązania każdego stowarzyszenia. Trybunał Państwa uznał bowiem, że może ono nastąpić wówczas, jeżeli zajdą takie okoliczności, które według ustawy stanowiłyby podstawę do wydania odmowy na jego działalność³⁸.

Przepisy stwarzające pewne ograniczenia dla stowarzyszeń politycznych – zdaniem A. Dziadzio – ustanawiano z obawy o rozrost organizacyjny tych stowarzyszeń, który mógłby okazać się na tyle silny, że aparat państwowy zmuszony zostałby do ulegania ich naciskom³⁹.

Aby towarzystwo ochotniczej straży pożarnej zostało utworzone jako stowarzyszenie, jego założyciele, w myśl § 4 prawa o stowarzyszeniach, powinni wystąpić do c.k. Namiestnictwa z odpowiednim wnioskiem. Ustawa wymagała, aby do wniosku dołączony był statut w 5 egzemplarzach, uchwalony przez radę gminną. Jeżeli organizowana straż miała być strażą ochotniczą, która przyjąć miała obowiązki straży pożarnej gminnej, wówczas dołączano odpis uchwały rady gminnej w tej sprawie. Składano również oświadczenie, że ochotnicza

³⁶ A. Dziadzio, *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza – Obywatel – Prawo*, Kraków 2001, s. 118.

³⁷ Zob. §§ 20-21 ustawy z 15 listopada 1867 r. o prawie stowarzyszania się z 1867 r.

³⁸ Komentarz do ustawy z 15 listopada 1867 r. o prawie stowarzyszania się, [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. I, wyd. II, Lwów 1909, s. 200.

³⁹ A. Dziadzio, *op. cit.*, s. 108.

straż pożarna „(...) używać będzie sygnałów, mundurów, odznak starszeństwa, przepisanych przez Krajowy Związek Ochotniczych Straży Pożarnych (...)”⁴⁰. Statut musiał odpowiadać określonym warunkom, a więc należało w nim określić cel stowarzyszenia i środki na jego działalność⁴¹.

Jeżeli w ciągu 4 tygodni od złożenia wniosku o utworzenie towarzystwa ck Namiestnictwo nie wniosło sprzeciwu, to oznaczało, że ochotnicza straż pożarna mogła funkcjonować. Ustawa wprowadzała bowiem istotną zmianę w dotychczasowym stanie prawnym: w miejsce wydawanych do tej pory zezwoleń, wprowadzono prawo rządu do zakazywania organizacji tylko tych stowarzyszeń, które ze względu na swój cel lub organizację były sprzeczne z prawem lub niebezpieczne dla państwa. W takim przypadku, ck Namiestnictwo mogło wydać zakaz działalności w ciągu 4 tygodni od wniesienia zgłoszenia.

Był to więc nowy etap w tym bardzo ważnym aspekcie życia publicznego i społecznego. Ewentualny zakaz organizacji stowarzyszenia musiał być wydany na piśmie z podaniem istotnych powodów⁴². Od wydanego przez ck Namiestnictwo zakazu, przysługiwało stronom w ciągu 60 dni odwołanie do ministerstwa spraw wewnętrznych.

Jeżeli termin 4-tygodniowy, wymieniony w § 6 ustawy o stowarzyszeniach upłynął, albo jeżeli zakaz został uchylony w drodze odwołania (rekursu) lub jeżeli władza oświadczyła jeszcze przed upływem terminu zakazu, że nie zabrania organizacji towarzystwa, wówczas ck Namiestnictwo miało obowiązek powiadomić o tym fakcie ck Starostę miejsca, w którym towarzystwo miało mieć siedzibę, przesyłając mu 2 egzemplarze zatwierdzonego statutu⁴³. Obowiązkiem ck Starosty było wpisanie stowarzyszenia do prowadzonego przez siebie rejestru i utrzymywanie go w stałej aktualności. Jeden egzemplarz otrzymanego statutu, ck Starosta przysyłał założycielom towarzystwa

⁴⁰ Zob. CDIAL: statut Ochotniczej Straży Pożarnej (dalej OSP) w miasteczku Niebylec, Fond 196, Opis 58, Sprawa 2368, s. 12.

⁴¹ A. Dziadzio, *op. cit.*, 107.

⁴² Zob. § 6 ustawy o prawie stowarzyszania się.

⁴³ Reskrypt ministra spraw wewnętrznych z 21 listopada 1868 r., L. 5221, [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. I, wyd. II, Lwów 1909, s. 194.

w celu jego organizacji i wyboru zarządu, zwanego wydziałem lub radą nadzorczą. Dopiero po ukonstytuowaniu, stowarzyszenie stawało się prawnie działającą instytucją⁴⁴. Ponieważ nadzór nad funkcjonowaniem stowarzyszeń sprawowało c.k. Starostwo, dlatego skład wydziału towarzystwa w ciągu 3 dni przesyłano c.k. Staroście do zatwierdzenia. O składzie osobowym wydziału powiadamiano również wydział powiatowy, zwierzchność gminną oraz KZOSP, podając imiona i nazwiska jego członków, miejsce ich zamieszkania, zawód oraz pełnioną funkcję⁴⁵. Zawiadomienie wskazywało również, które osoby miały prawo działać w imieniu towarzystwa.

Towarzystwa ochotniczej straży pożarnej jako stowarzyszenia funkcjonowały w oparciu o nadane im statuty. Statut określał zakres działalności towarzystw, ich cel i zadania, prawa i obowiązki członków oraz organy i sposób reprezentacji⁴⁶. Statut ustalał granice określone celem i zadaniami towarzystwa, w którym stowarzyszenie miało zdolność prawną i którego działania wywoływały skutki prawne. Pierwsze organizacje strażackie posiadały statuty bardzo zróżnicowane⁴⁷. Dopiero od roku 1883, kiedy zaktywizował swoją działalność KZOSP, zaczęto wydawać statuty wzorcowe, które przyjmowane były przez większość straży.

Uzupełnieniem statutu był regulamin służbowy, zawierający postanowienia służbowe ustalone i zatwierdzone przez KZOSP⁴⁸. Regulamin był dopełnieniem statutu, określał wiele szczegółowych spraw, do których należały: sposób przyjęcia do korpusu, przydzielanie do oddziałów, umundurowanie i przybory, odznaki starszeństwa, podział korpusu na oddziały, obowiązki prezesa, naczelnika, komendantów

⁴⁴ Zob. przypis nr 3 do § 9 ustawy o stowarzyszeniach, [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. I, wyd. II, Lwów 1909, s. 185.

⁴⁵ *Podręcznik dla ochotniczych straży pożarnych*, Lwów 1890, s. 21.

⁴⁶ Zob. § 4 ustawy o stowarzyszeniach z 1867 r.

⁴⁷ Zob. statuty: OSP w Brzozowie z 1873 CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2292, OSP w Radymnie z 1878 CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2298, OSP w Głogowie z 1876 CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2298, OSP w Lubaczowie z 1876 CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2297, OSP w Cieszanowie z 1870 CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2287.

⁴⁸ CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2329, s. 38.

oddziałów i poszczególnych członków, a więc regulował on całą organizację towarzystwa.

Analiza statutu ochotniczych straży pożarnych przeprowadzona zostanie na podstawie statutu wzorcowego, opublikowanego w podręczniku przygotowanym przez KZOSP dla towarzystw w nim zrzeszonych⁴⁹. Nowe wzorcowe statuty wydane zostały w 1891 r., w związku z nową ustawą o policji ogniowej⁵⁰ oraz w 1902 r.⁵¹ Kwerenda archiwalna, przeprowadzona w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie i analiza zgromadzonych w jej wyniku materiałów dowodzi, że statuty obowiązujące przed i po 1891 r. były bardzo podobne, oczywiście z wyjątkiem tych towarzystw, które przyjęły na siebie obowiązki straży pożarnej gminnej. Kwerenda akt w archiwum lwowskim dowodzi również, że po wejściu w życie ustawy o policji ogniowej z 1891 r., wszystkie towarzystwa zobowiązane zostały do przedłożenia nowych statutów, z czego wywiązywały się bardzo różnie.

Zgodnie ze statutem, zadaniem ochotniczej straży pożarnej było niesienie zorganizowanej pomocy w czasie pożaru i innych klęsk żywiołowych wszystkim mieszkańcom danej miejscowości, w której funkcjonowało towarzystwo i najbliższej jego okolicy. W celu niesienia tej pomocy, towarzystwo utrzymywało korpus straży ochotniczej, umundurowany i wyposażony w niezbędne przybory ratunkowe. Członkowie ochotniczych straży pożarnych pełnili swoje funkcje bezinteresownie, a ewentualne wynagrodzenia za ich usługi wpływały do kasy towarzystwa.

Towarzystwa ochotniczych straży pożarnych składały się z członków czynnych, wspierających i honorowych. Członkiem czynnym mógł być każdy mężczyzna, który ukończył 18. rok życia⁵², był fi-

⁴⁹ *Podręcznik dla ochotniczych straży pożarnych*, Lwów 1890, s. 13.

⁵⁰ Okólnik Wydziału Krajowego z 31 października 1891, [w:] J. Piwocki (red.), *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych ...*, *op. cit.*, s. 659.

⁵¹ Reskrypt Wysokiego c.k. Namiestnictwa we Lwowie z 27 czerwca 1902 r., L. 60972.

⁵² Były również przypadki, że wiek ten obniżano, np. OSP Leżajsk minimalny wiek strażaka ustaliła na lat 17 – Archiwum Historyczne Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, Nr inwentarza 134/1, OSP Brzozów na 16 lat – CDIAL: Fond 146,

zycznie zdrowy, prowadził nieposzlakowany tryb życia, znał statut oraz regulamin. Członków czynnych i wspierających przyjmował Wydział na pisemny lub ustny wniosek dwóch innych członków. Nazwisko kandydata umieszczano na tablicy ogłoszeń w lokalu towarzystwa, podając ponadto datę i miejsce jego urodzenia, miejsce zamieszkania, zawód i stan cywilny oraz nazwiska osób, które go rekomendowały, albo fakt przystąpienia do towarzystwa ogłaszano na najbliższym zebraniu wydziału. Od chwili ogłoszenia kandydat na członka czynnego mógł uczęszczać na ćwiczenia, ale nie brał jeszcze udziału w akcjach bojowych. Jeżeli nie było w stosunku do niego zarzutów, wówczas otrzymywał egzemplarz statutu i regulaminu oraz składał na ręce naczelnika przed frontem i wobec całego korpusu przyrzeczenie, że „wiernie” i „walnie” będzie pełnił służbę strażacką⁵³. Złamanie przyrzeczenia równało się złamaniu słowa honoru lub przysięgi.

Po złożeniu przyrzeczenia towarzysz otrzymywał za pokwitowaniem mundur i kartę przyjęcia, w której obok nazwiska wymieniano również, jakie przybory i składniki umundurowania towarzystwo powierzało członkowi czynnemu. W karcie było również miejsce na ocenę służby towarzysza w korpusie. Członek czynny mógł być wykluczony z towarzystwa jedynie wskutek orzeczenia sądu honorowego, natomiast podlegał wykreśleniu, jeżeli bez usprawiedliwienia w ciągu miesiąca nie odebrał karty przyjęcia, albo przez 3 miesiące nie pełnił obowiązków. Po upływie roku od przyjęcia, każdy członek czynny

Opis 58, Sprawa 2292, s. 1, OSP w Lubaczowie również na 16 lat – CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2297, s. 1, a OSP w Zatorze w ogóle nie ustalała dla członków czynnych granicy wieku, żądając jedynie potwierdzenia uzdolnień przez lekarza strażackiego.

⁵³ Rota przyrzeczenia była następująca: „Ja nowo zaciężny towarzysz korpusu ochotniczej straży pożarnej w N., przystąpiwszy z własnej woli i ochoty do tegoż korpusu, przyrzekam i ślubuję, że przy tej straży pożarnej wiernie i walnie służyć będę. Ślubuję szczegółowo dla przełożonych moich bezwarunkowe posłuszeństwo w służbie i szacunek należny, dla towarzyszy koleżeństwo i zgodę. Przyrzekam tak w służbie, jako też poza służbą, życie i postępowanie honorowe, stanowi strażaka odpowiednie, a mundurowi w niczym nie uchybiające. Przyrzeczenie to daję w miejsce przysięgi służbowej”, zob. CDIAL: Regulamin służbowy dla ochotniczych straży pożarnych, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2329, s. 34, zob. również *Regulaminy*, [w:] *Przewodnik Pożarniczy* 1898, Nr 11.

na podstawie uchwały wydziału otrzymywał dyplom towarzystwa. Członek czynny mógł dobrowolnie opuścić towarzystwo, powinien jednak w takim przypadku zawiadomić o tym pisemnie lub ustnie naczelnika, składając jednocześnie mundur i powierzone mu przybory. Jeżeli posiadany przez towarzysza mundur ufundowany został jego kosztem, wówczas towarzystwo na jego żądanie zwracało mu wartość munduru.

Oprócz członków czynnych, w skład ochotniczych straży pożarnych wchodziły członkowie wspierający i honorowi. Członkiem wspierającym mógł być każdy bez względu na płeć, kto zobowiązał się do opłacania składki rocznej, w wysokości ustalonej przez towarzystwo. Wysokość tej składki towarzystwa ustalały różnie, w zależności od zasobów finansowych lokalnych społeczności, np. Ochotnicza Straż Pożarna w Kliszowie ustaliła ją na 4 złr.⁵⁴, OSP w Borkach Niżnieńskich 5 złr.⁵⁵, w Żmigrodzie Nowym 2 k⁵⁶, w Besku 1 złr.⁵⁷, a w Klimkówce 50 ct.⁵⁸ Jeżeli członek wspierający przez dwa kolejne lata nie opłacał zadeklarowanej składki, wówczas podlegał wykreśleniu z ewidencji. O wykluczeniu i wykreśleniu orzekał wydział towarzystwa.

Członkami honorowymi były osoby szczególnie zasłużone dla rozwoju ochotniczych straży pożarnych, które w uznaniu tych zasług i dla dania im satysfakcji przyjmowane były w poczet członków towarzystw. Mianowania na członków honorowych dokonywało walne zgromadzenie ochotniczej straży pożarnej, na wniosek wydziału, a na znak przynależności do towarzystwa członkowie wspierający i honorowi otrzymywali dyplom, a przy pożarach i publicznych wystąpieniach mogli nosić specjalną odznakę, ustanowioną przez wydział. Członkowie wspierający i honorowi na zgromadzeniach towarzystwa mieli głos decydujący na równi z członkami czynnymi. Posiadali również czynne i bierne prawo wyborcze; praw tych nie posiadały kobiety.

⁵⁴ CDIAL: Statut OSP Kliszów, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2355, s. 2.

⁵⁵ Tamże, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2351, s. 2.

⁵⁶ Tamże, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2364, s. 2.

⁵⁷ Tamże, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2319, s. 2.

⁵⁸ Tamże, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2334, s. 2.

IV. Korpus ochotniczej straży pożarnej składał się z samych członków czynnych i dzielił się na 4 oddziały: gimnastyków, sikawkowy, wodny i bezpieczeństwa⁵⁹. Niekiedy korpus dzielony był na dwa, trzy lub pięć oddziałów. W takim przypadku funkcję oddziału sikawkowego pełnił niekiedy oddział wodny⁶⁰. Podziału korpusu dokonowano uwzględniając liczbę jego członków, przy czym stosowano różne nazewnictwo. Dla przykładu w Ołpinach podzielono korpus na oddział sikawkowy i dachowy⁶¹, w Jaćmierzu na dwa: gimnastyków i sikawkowy⁶², w Tarnowcu również na dwa: ratunkowy i wodny⁶³ w Kołaczycach na 3: sikawkowy, dachowy i ratunkowy⁶⁴, w Korczynie na 4: gimnastyków, sikawkowy, wężowy i wodny⁶⁵, a w Horyńcu na pięć: ratunkowy, sikawkowy, wodny, okalający i pilnujący wyratowanych rzeczy⁶⁶. Oddział gimnastyków dzielono na plutony: dachowy, ratunkowy i wężowy, natomiast oddział sikawkowy posiadał liczbę plutonów odpowiadającą ilości sikawek. Dla lepszej orientacji, strażacy poszczególnych korpusów nosili na kołnierzach munduru odpowiednie odznaki.

Korpus straży pożarnej w gminach wiejskich dzielił się na dwa oddziały: wodny i ratunkowy⁶⁷. Oddział ratunkowy zajmował się ratowaniem ludzi, zwierząt i ruchomości, natomiast wodny przygotowaniem sikawek, dostarczaniem wody i gaszeniem ognia.

Na czele każdego oddziału stali komendanci, którzy dowodzili oddziałami i w niektórych strażach ochotniczych wraz z naczelnikiem i jego zastępcą tworzyli radę strażacką⁶⁸. Nowo przyjmowani człon-

⁵⁹ CDIAL: § 43 *Regulaminu służbowego dla ochotniczych straży pożarnych*, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2329, s. 40.

⁶⁰ A. Szczerbowski, *Katechizm strażacki*, Lwów 1905, s. 4.

⁶¹ CDIAL: Statut OSP w Ołpinach, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2328, s. 3.

⁶² Tamże: Statut OSP w Jaćmierzu, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2344, s. 3.

⁶³ Tamże: Statut OSP w Tarnowcu, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2365, s. 1.

⁶⁴ Tamże: Statut OSP w Kołaczycach, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2326, s. 3.

⁶⁵ Tamże: Statut OSP w Korczynie, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2316, s. 3.

⁶⁶ Tamże: Statut OSP w Horyńcu, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2312, s. 3.

⁶⁷ A. Szczerbowski, *Straże pożarne w gminach wiejskich*, Lwów wyd. nakładem autora, Biblioteka Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, nr inwentarza 507, s. 5.

⁶⁸ Zob. CDIAL: Statut OSP w Głogowie z 1873, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2398, s. 4.

kowie kierowani byli z reguły do oddziału wodnego, odbywając tam swego rodzaju staż, a dopiero po zbadaniu ich umiejętności i uzdolnień, kierowano ich do właściwych oddziałów. Bezpośrednio do oddziałów przeznaczenia przyjmowano tych, którzy już wcześniej służyli w straży pożarnej. Podział korpusu na oddziały oraz obsada osobowa korpusów, stanowiła bardzo ważne zagadnienie, ponieważ stanowiła ona o powodzeniu akcji ratunkowej. Dlatego też naczelnicy straży pożarnej zwracali baczność uwagę na te zagadnienia. Przy podziale korpusu na oddziały brano pod uwagę, o ile to było możliwe, życzenia członków straży i przydzielano ich tam, gdzie chcieli należeć, jeżeli nie powodowało to szkody dla innych oddziałów⁶⁹. Działania takie były bardzo rozsądne, ponieważ była wówczas szansa, że strażak wszystkie zadania wykonywał będzie nienagannie, zgodnie ze swoim charakterem. Zasadą panującą w korpusie była karność, zgoda, obowiązkowość, koleżeństwo, przyjaźń oraz harmonia między towarzyszami a komendantami. Największą jednak wagę przywiązywano do karności. W korpusach wyznawano zasadę: „gdzie obowiązek i rozkaz powołuje, tam ustaje własne zdanie i wola”⁷⁰.

Na czele całego korpusu stał naczelnik straży, który swoje obowiązki wykonywał przy pomocy zastępcy i był fachowym kierownikiem ochotniczej straży pożarnej. Do jego podstawowych obowiązków należała troska o wyćwiczenie korpusu w technice gimnastycznej i pożarnej, utrzymanie niezbędnego pogotowia pożarnego oraz porządku służbowego. Naczelnik straży dowodził akcją ratunkową w czasie pożaru⁷¹. W celu zachowania gotowości bojowej, co trzy miesiące organizował w obecności naczelnika gminy przegląd ochotniczej straży pożarnej, a raz w roku ćwiczenia popisowe. Społeczeństwo ówczesne oraz działacze strażacy, naczelnikom ochotniczych straży pożarnych stawiali bardzo wysokie wymagania zarówno moralne, jak i zawodowe. Dobry naczelnik powinien więc być człowiekiem z charakterem, wzorem do naśladowania i wzorem służby strażackiej, a przy wyborze zwracano uwagę na fachowość, a nie na pozycję społeczną.

⁶⁹ *Przewodnik Pożarniczy* 1892, Nr 1.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Zob. § 12 *wzorcowego statutu towarzystwa ochotniczej straży pożarnej*, [w:] reskrypt Wysokiego c.k. Namiestnictwa we Lwowie z 27 czerwca 1902 r., L. 60972.

Bardzo ważnym zagadnieniem było posiadanie przez naczelnika wszechstronnej wiedzy fachowej z zakresu pożarnictwa. Standardy te odnoszono zresztą do całej kadry dowódczej, a więc również do komendantów oddziałów⁷². Aby dokonywać właściwych wyborów, kandydaci na dowódców oddziałowych zobowiązani zostali do złożenia egzaminów z umiejętności w obchodzeniu się ze wszystkimi narzędziami pożarniczymi⁷³.

Zapewne dążenia te i opinie były jednym z powodów ustanowienia kwalifikacji dla naczelników zawodowych (gminnych) straży pożarnych⁷⁴. Rozporządzenie w tej sprawie nie dotyczyło wprawdzie naczelników ochotniczych straży pożarnych, niemniej jednak nie było ono obojętne dla działaczy strażackich i władz, ponieważ w istocie naczelnicy ochotniczej i zawodowej straży pożarnej wykonywali bardzo podobne, a często takie same funkcje. W myśl rozporządzenia określającego kwalifikacje naczelników zawodowych straży pożarnych, naczelnikiem tej straży mógł być ten, kto odpowiadał pewnym warunkom ogólnym, w nim ustalonym oraz posiadał wykształcenie ogólne i fachowe. Do warunków ogólnych zaliczono posiadanie obywatelstwa austriackiego, ukończenie 24. roku życia, nieskazitelność charakteru, udowodnioną świadectwem moralności oraz fizyczne uzdolnienia, stwierdzone świadectwem lekarskim. Owo świadectwo musiało odpowiadać na pytanie, czy kandydat nie ma wady serca, czy nie jest nerwowy, czy nie cierpi na zawrót głowy, epilepsję lub drżenie rąk i nóg oraz czy nie ma innych wad fizycznych i umysłowych, które czyniłyby go niezdolnym do pełnienia obowiązków strażaka oddziału ratunkowego (dachowego). Rozporządzenie wymagało ponadto od naczelnika znajomości języków krajowych.

⁷² Zwracano uwagę na to, „że jeżeli dowódca będzie miał niski poziom wiedzy fachowej, to wpłynie to negatywnie na jakość dowodzenia i w konsekwencji na utratę powagi i szacunku u podwładnych”, zob. *Przewodnik Pożarniczy* 1892, Nr 1.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Rozporządzenie Wydziału Krajowego z 2 lipca 1907 r. *ustanawiające kwalifikacje naczelników zawodowych (gminnych) straży pożarnych w miastach miasteczkach objętych ustawami gminnymi z dnia 13 marca 1889 r. DzURK 1889, Nr 24 i z 3 lipca 1896 r. DzURK 1896, Nr 51, wraz z postanowieniami o egzaminie wymienionych straży pożarnych, DzURK 1907, Nr 102.*

Naczelnicy w miastach objętych ustawą gminną z 13 marca 1889 r.⁷⁵ musieli wykazać się ukończeniem niższej szkoły średniej lub szkoły wydziałowej⁷⁶, natomiast naczelnicy straży w miastach i miasteczkach objętych ustawą gminną z 3 lipca 1896 r.⁷⁷ powinni ukończyć z wynikiem dobrym czwartą klasę szkoły ludowej. Każdy kandydat na naczelnika musiał odbyć co najmniej 3-miesięczną praktykę w jednej z zawodowych (gminnych) straży pożarnych i złożyć egzamin kwalifikacyjny. Przedmiotem tego egzaminu były wiadomości teoretyczne oraz praktyka udowodniona ćwiczeniami z przyrządami pożarniczymi. Egzamin z wiadomości teoretycznych obejmował znajomość przepisów o policji ogniowej, w szczególności ustawy z 10 lutego 1891 r., przepisów ustaw budowlanych⁷⁸, przepisów o wyrobie, przechowywaniu, sprzedaży i transporcie prochu strzelniczego, materiałów wybuchowych, olejów mineralnych i karbidu⁷⁹ oraz postanowień ustawy karnej z maja 1852 r.⁸⁰ Przedmiotem egzaminu były również

⁷⁵ Ustawa z 13 marca 1889 r. *dla 30 miast Galicji i znaczniejszych gmin w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim*, [w:] J. R. Kasperek, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. VI, Lwów 1889, s. 3947-3976.

⁷⁶ O rodzajach szkół zob. R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1980.

⁷⁷ Ustawa z 3 lipca 1896 r. *zaprowadzająca ustawę gminną dla miast nieobjętych ustawą z dnia 13 marca 1889 r.*, DzURK Nr 24.

⁷⁸ Były nimi: ustawa z 28 kwietnia 1882 r. *dla 30 większych miast*, DzURK z 1882 r., Nr 77, ustawa z 4 kwietnia 1889 r. *dla znaczniejszych miejscowości*, DzURK z 1889 r., Nr 31, ustawa z 13 października 1899 r. *dla wsi i miasteczek*, DzURK z 1899 r., Nr 133, ustawa z 18 lipca 1883 r. *dla miasta Krakowa*, DzURK z 1883 r., Nr 63, ustawa z 21 kwietnia 1885 r. *dla miasta Lwowa*, [w:] J. K. Kasperek, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim*, t. VI, 1889, s. 3784.

⁷⁹ Zob. rozporządzenie z 2 lipca 1877 r. *o postanowieniach przemysłowych i policyjnych co do wyrobu i handlu przedmiotów wybuchających i co do sprzedaży takowych*, Dz. u. p. Nr 68, [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów 1885, t. III, s. 1916.

⁸⁰ Austriacki kodeks karny ustawa o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z 27 maja 1852 r. Dz. u. p. Nr 117, [w:] J. R. Kasperek, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów 1885, t. III, s. 2581.

pewne wiadomości z teorii pożarnictwa, a więc nauka o przyborach pożarnych i uzbrojeniu strażackim, o funkcjonowaniu sikawek, o manometrze, o utrzymaniu w dobrym stanie przyborów, o strażnicach pożarnych, koszarach, magazynach i wspinalniach, o pogotowiu i alarmowaniu oraz o taktyce gaszenia pożarów. Egzamin obejmował ponadto naukę o pierwszej pomocy oraz znajomość budowy i zasad działania takich urządzeń wielkomiejskich jak sikawki parowe, telefony, automaty pożarne elektryczne, koleje elektryczne, wodociągi i oświetlenie elektryczne.

Przepisy te nie były obojętne dla ochotniczych straży pożarnych i z pewnością starano się przynajmniej w pewnym zakresie zdyskontować kwalifikacje naczelników tych straży. Stąd cały system szkoleń i kursów pożarniczych.

V. Każde towarzystwo ogniowe działało poprzez swoje organy, którymi były walne zgromadzenie i wydział⁸¹. Walnym zgromadzeniem był ogół członków towarzystwa, zarówno czynnych, wspierających, jak i honorowych. Zajmowało się ono sprawami najważniejszymi dla towarzystwa, decydującymi o jego losie, władzach, kierunkach rozwoju i w ogóle istnieniu. Walne zgromadzenie odbywało się raz do roku, z reguły w styczniu, chociaż niekiedy odbywano je w maju⁸², listopadzie⁸³ czy w grudniu⁸⁴. Posiedzenia walnych zgromadzeń zwoływał prezes towarzystwa z 8-dniowym wyprzedzeniem poprzez ustne ogłoszenie na ćwiczeniach oraz dodatkowo za pomocą okólnika. Poza ustalonym terminem, prezes towarzystwa mógł zwołać nadzwyczajne walne zgromadzenie z własnej inicjatywy, z inicjatywy wydziału lub 1/5 ogólnej liczby członków. Do zadań walnego zgromadzenia należało:

- a) zatwierdzanie przedkładanych przez wydział sprawozdań rocznych,

⁸¹ Zob. § 9 wzorcowego statutu towarzystwa ochotniczej straży pożarnej, [w:] re-skrypt Wysokiego c.k. Namiestnictwa we Lwowie z 27 czerwca 1902 r., L. 60972.

⁸² CDIAL: Statut OSP w Besku, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2319, s. 6.

⁸³ CDIAL: Statut OSP w Ustrzykach Dolnych, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2331, s. 5.

⁸⁴ CDIAL: Statut OSP w Iwoniczu, Fond 146, Opis 58, Sprawa 2350, s. 3.

- b) ogólne rozporządzanie funduszami towarzystwa, w szczególności określanie kwoty, jaka miała być przekazana na fundusz żelazny,
- c) wybór prezesa, naczelnika, jego zastępcy oraz członków wydziału,
- d) wybór członków sądu honorowego oraz członków do kontroli rachunków,
- e) mianowanie na wniosek wydziału członków honorowych towarzystwa,
- f) zmiana statutu, regulaminu i innych przepisów strażackich,
- g) podejmowanie decyzji w sprawie przystąpienia i wystąpienia z KZOSP⁸⁵. Naczelnik straży i jego zastępca składali przyrzeczenie służbowe „do rąk prezesa”. Uchwały podejmowane przez walne zgromadzenie zapadały zwykłą większością głosów; jedynie zmiana statutu wymagała obecności na posiedzeniu co najmniej 3/4 członków i większości 2/3 spośród nich.

Sprawami bieżącymi towarzystwa kierował wydział⁸⁶, w skład którego wchodził prezes, naczelnik straży, jego zastępca i 3 członków. Naczelnika straży wybierało walne zgromadzenie na wniosek wydziału, natomiast pozostali członkowie wybierani byli wolnym wyborem. Z wydziału corocznie ustępował jeden członek, w miejsce którego wybierany był nowy. W pierwszych dwóch latach losowo ustalano, który z członków miał ustąpić, natomiast w kolejnych ustępowali ci, którzy urzędowali najdłużej. Ustępujący członkowie mogli być wybrani ponownie. Skład osobowy wydziału był bardzo niestabilny, lecz z drugiej strony zapobiegał rutynie i nadużyciom. Najważniejsze oso-

⁸⁵ Zob. § 14 wzorcowego statutu towarzystwa ochotniczej straży pożarnej, [w:] reskrypt Wysokiego c.k. Namiestnictwa we Lwowie z 27 czerwca 1902, L. 60972.

⁸⁶ Organ ten nazywano zamiennie radą zawiadowczą, zob. Statut OSP Brzozów, CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2292, s. 5, radą strażacką, zob. Statut OSP w Głogowie, CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2298, s. 3 oraz radą nadzorczą, zob. statut OSP w Horyńcu, CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2312, s. 4. Zawsze jednak, niezależnie od nazewnictwa był to organ wykonawczy, zarządzający bieżącymi sprawami towarzystwa. W niektórych ochotniczych strażach pożarnych w skład wydziału wchodził również burmistrz lub jego zastępca, zob. statut OSP Brzozów oraz statut OSP w Krośnie.

by w towarzystwie, a więc prezes, naczelnik i jego zastępca wybierani byli na 3 lata i nie podlegali losowaniu.

Do zadań wydziału należało prowadzenie jego spraw bieżących, a w szczególności pozyskiwanie i zarządzanie funduszami towarzystwa, zaopatrywanie go w przybory ratunkowe i niezbędny sprzęt, prowadzenie inwentarza majątku oraz składanie walnemu zgromadzeniu sprawozdań w tym zakresie. O wszelkich wydatkach z funduszu towarzystwa decydował wydział, jednak w wyjątkowych, nagłych wypadkach decyzję o wydatkowaniu środków mógł podjąć prezes lub naczelnik, przy czym statut określał kwotę, do wysokości której organy te mogły rozporządzać samodzielnie. Z reguły była to kwota 20 złr. dla prezesa straży i 10 złr. dla naczelnika, chociaż ustalano również kwoty w innej wysokości⁸⁷. Konieczność wydatkowania środków przez prezesa lub naczelnika, musiała być jednak uzasadniona przed wydziałem.

Kompetencją wydziału było przyjmowanie, skreślanie i wykluczanie członków czynnych i wspierających oraz utrzymywanie stałej ich ewidencji, udzielanie członkom pochwał i odznak, a również upomnień i nagan. Widzimy więc, że wydział dbał o stan korpusu, jego karność i właściwe wyszkolenie. Wydział na wniosek naczelnika straży mianował dowódców oddziałów, czuwał nad przestrzeganiem postanowień statutu, regulaminu i innych przepisów, wydawał dyplomy i wykonywał uchwały walnego zgromadzenia.

Zadania określone statutem wydział jako organ kolegialny realizował na posiedzeniach zwoływanych przez prezesa, który przewodniczył również jego obradom. Posiedzenia zwyczajne odbywały się raz w miesiącu, natomiast posiedzenia nadzwyczajne w każdym czasie, uzasadniającym ich organizację. Prezes zwoływał również posie-

⁸⁷ W OSP w Zarszynie była do kwota 5 złr. dla prezesa i dla naczelnika, zob. statut OSP w Zarszynie – CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2370, s. 7, w OSP w Tyrawie Wołoskiej ustalono odpowiednio 10 i 5 złr., zob. statut OSP Tyrawa Wołoska, CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2323, s. 5, w OSP Radomyśl n. Sanem kwota graniczna wyniosła dla prezesa i naczelnika 30 złr., zob. statut OSP w Radomyślu n. Sanem, CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2348, s. 4, a w OSP Horyniec kwoty takiej w ogóle nie ustalono, zob. statut OSP w Horyńcu, CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2312.

dzenia z własnej inicjatywy lub na wniosek 3 członków wydziału. Wydział wszelkie decyzje podejmował w formie uchwał, które zapadały bezwzględną większością głosów oraz wybierał ze swego grona sekretarza, skarbnika i magazyniera. Oprócz przewodniczenia obradom, prezes reprezentował towarzystwo na zewnątrz, stwierdzał zasadność dokonywanych zakupów oraz wspólnie z naczelnikiem i sekretarzem podpisywał wszelką korespondencję, dotyczącą towarzystwa oraz sprawował zwierzchni nadzór nad strażą. Naczelnik natomiast był zobowiązany składać prezesowi sprawozdania o wszystkim, co dotyczyło służby pożarnej oraz pełnił funkcję jego zastępcy.

Spory powstające niekiedy między członkami towarzystwa oraz między członkami a towarzystwem rozstrzygał sąd honorowy⁸⁸. Składał się on z 5 sędziów wybieranych na okres 1 roku przez walne zgromadzenie. Sąd honorowy orzekał w składach 3 osobowych, a orzeczenia zapadały bezwzględną większością głosów; w razie równej liczby głosów, rozstrzygał głos przewodniczącego, którego sędziowie wybierali ze swego grona. W przypadku sporu między członkiem a towarzystwem, wydział mianował pełnomocnika, który reprezentował towarzystwo wobec sądu. Sąd honorowy wymierzał następujące kary:

- a) upomnienie przez komendanta wobec oddziału,
- b) upomnienie przez naczelnika wobec całego korpusu,
- c) wykluczenie z towarzystwa. Sąd honorowy mógł wydawać wyroki zaoczne, jego orzeczenia były ostateczne, a wykluczony z towarzystwa członek nie mógł być ponownie przyjęty.

Towarzystwo ochotniczej straży pożarnej mogło podjąć uchwałę o samorozwiązaniu, ale dla jej ważności wymagana była większość 3/4 wszystkich członków. Po rozwiązaniu towarzystwa cały jego majątek, a więc wszystkie pozostałe środki finansowe, rekwizyty pożarnicze oraz umundurowanie przekazywane były gminie z przeznaczeniem na cele ochrony przeciwpożarowej lub inny cel dobroczynny.

⁸⁸ Zob. § 16 *wzorcowego statutu towarzystwa ochotniczej straży pożarnej*, [w:] reskrypt Wysokiego ck Namiestnictwa we Lwowie z 27 czerwca 1902, L. 60972.

VI. Podobny statut i regulamin obowiązywał ochotnicze straże pożarne, które przyjęły na siebie obowiązki straży pożarnej gminnej. Statut tych towarzystw niezależnie od tego, że musiał być zgodny z ustawą o stowarzyszeniach, to ponadto winien odpowiadać wymogom ustawy z 10 lutego 1891 r. o policji ogniowej w miastach i miasteczkach. Podstawowa różnica między towarzystwami polegała na tym, że towarzystwo, które przyjmowało na siebie obowiązki straży pożarnej gminnej, stawało się instytucją gminną i wykonywało swoje obowiązki w charakterze zadania poruczonego⁸⁹, a naczelnik straży stawał się honorowym urzędnikiem gminy⁹⁰. Nadzór nad taką strażą sprawował naczelnik gminy, on też reprezentował straż na zewnątrz, podpisując korespondencję wspólnie z naczelnikiem i sekretarzem straży, a naczelnik straży składał mu sprawozdania o wszystkim, co dotyczyło służby pożarnej. Bywało też tak, że naczelnik gminy wchodził w skład wydziału towarzystwa⁹¹.

Ochotnicza straż pożarna, która przyjęła na siebie obowiązki straży pożarnej gminnej, otrzymywała od gminy subwencję w formie „zasiłków” okresowych i był to główny dochód tej straży. Obowiązek ten mógł być zindemnizowany stałą, z góry określoną kwotą roczną. Do obowiązków gminy należało zapewnienie straży instruktora, ponoszenie kosztów nauki i szkolenia straży oraz kosztów wyposażenia w sprzęt i przybory ratunkowe, o ile dochody własne towarzystwa na to nie pozwalały⁹². Jeżeli subwencja udzielana przez gminę ochotniczej straży pożarnej stanowiła co najmniej połowę rocznych ogólnych wydatków towarzystwa, wówczas swobodne wydatkowanie środków finansowych przez wydział towarzystwa możliwe było do pewnej ustalonej kwoty. Wydatki przekraczające tę kwotę były możliwe dopiero po uzyskaniu zgody naczelnika gminy. Jej wysokość ustalano różnie, np. w Ochotni-

⁸⁹ Ustawa gminna z 1866 r. dzieliła zadania gmin na własne i poruczone, zob. K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. IV, Warszawa 1967, s. 323, zob. także F. Koneczny, *Dzieje administracji w Polsce*, Wilno 1924, s. 307.

⁹⁰ Zob. Statut OSP w Baligrodzie, CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2345, s. 6.

⁹¹ Zob. Statut OSP w Jaćmierzu, CDIAL: Fond 146, Opis 58, Sprawa 2344, s. 5.

⁹² Zob. § 18 statutu OSP w Baligrodzie, *op. cit.*, s. 9.

czej Straży Pożarnej w Leżajsku wynosiła 200 złr.⁹³, a w Ochotniczej Straży Pożarnej w Baligrodzie 150 złr.⁹⁴

Akcją gaszenia pożaru dowodził naczelnik straży i był w tym zakresie niezależny, niemniej jednak za swoje działania był odpowiedzialny przed prezesem. Jeżeli gmina doszła do wniosku, że oprócz ochotniczej straży pożarnej funkcjonującej w ramach zadania poruczonego istnieje potrzeba założenia straży pożarnej gminnej, wówczas naczelnik gminy oznaczał, który z naczelników straży w razie pożaru miał kierować akcją ratunkową.

VII. Służba strażacka była zarówno prawem, jak i obowiązkiem dla członków towarzystwa⁹⁵. Kierownictwo techniczne nad korpusem sprawował naczelnik, który w pewnych wypadkach zwoływał komendantów oddziałów na tzw. radę strażacką⁹⁶. Był to nieformalny organ, na którym dyskutowano zagadnienia dotyczące wyłącznie techniki strażackiej, a jego ustalenia przedkładano wydziałowi w formie wniosków. Komendanci oddziałowi odpowiadali za wyszkolenie i służbę towarzyszy w oddziałach, dlatego też towarzystwo utrzymywało odpowiedni księgozbiór i czasopisma fachowe jako źródło wiedzy. Komendant obejmując oddział otrzymywał książkę z wykazem wszystkich członków, w której zapisywał wszelkie zmiany w składzie osobowym oddziału oraz uwagi o zachowaniu się i postępowaniu swoich podwładnych. Każdy strażak był zobowiązany zgłaszać swemu komendantowi wszelkie uwagi, szczególnie o utracie lub zniszczeniu narzędzi ratunkowych lub munduru, ten zaś po zbadaniu okoliczności wpisywał je do księgi służbowej i zawiadamiał o tym fakcie naczelnika.

Naczelnik straży w porozumieniu z komendantami oddziałów wybierał adiutanta korpusu, który po zatwierdzeniu przez wydział pełnił obowiązki sekretarza rady strażackiej, prowadził protokół, księgę

⁹³ Zob. § 14 statutu OSP w Leżajsku, Archiwum Historyczne Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, nr inwentarza 134/1, s. 10.

⁹⁴ Zob. § 14 statutu OSP w Baligrodzie, *op. cit.*, s. 8.

⁹⁵ *Regulamin służbowy dla ochotniczych straży pożarnych*, *op. cit.*, s. 37.

⁹⁶ Nazwy tej używano również na oznaczenie organu wykonawczego ochotniczej straży pożarnej (wydziału). Była to więc popularna nazwa wśród ówczesnych działaczy strażackich.

uchwał i uczestniczył z głosem doradczym w posiedzeniach wydziału. Ponadto do obowiązków adiutanta należało rozpisywanie z upoważnienia naczelnika służby, prowadzenie dokumentacji oraz ewidencji korpusu⁹⁷.

Co miesiąc jeden z komendantów oddziałów z udziałem towarzysza pełnił inspekcję, polegającą na sprawdzeniu stanu taboru, stanu studzien i zbiorników wody oraz przeprowadzaniu kontroli warty i pogotowia nocnych. Komendant przeprowadzający inspekcję prowadził książkę inspekcyjną, w której odnotowywane były wszelkie zauważalne nieprawidłowości.

VIII. Odmienny był status prawny straży pożarnych, organizowanych przy kółkach rolniczych. Straże te nie stanowiły odrębnych stowarzyszeń, nie posiadały własnych statutów, lecz były częścią składową kółka rolniczego jako organizacji gospodarczej ówczesnej wsi. Był to więc korpus pożarniczy, działający w ramach kółka rolniczego i podlegający tym samym przepisom co kółko rolnicze. Straże pożarne kółek rolniczych były efektem starań i zabiegów działaczy strażackich w dotarciu z ideą pożarnictwa na wieś. Towarzystwo Kółek Rolniczych (dalej TKR) nadawało się do tego jak mało która organizacja. Celem działalności kółek rolniczych było bowiem podniesienie moralnego i materialnego dobrobytu ludności wiejskiej⁹⁸, a zakładanie organizacji strażackich mieściło się w celach statutowych kółek rolni-

⁹⁷ Zob. § 17 *Regulaminu służbowego...*, *op. cit.*, s. 37.

⁹⁸ Statut TKR stanowił, że jego celem jest „podniesienie dobrobytu, oświaty i moralności ludu, poprzez zakładanie kółek rolniczych i dawanie im opieki i pomocy. Pouczanie ludu ustnie i za pomocą pism o rolnictwie i przemyśle domowym. Zakładanie czytelni, bibliotek, kas oszczędności spółek przemysłowo-handlowych i sklepików po miasteczkach i wsiach. Ułatwianie nabycia doborowych nasion, maszyn i narzędzi rolniczych. Branie udziału w wystawach gospodarskich i przemysłowych, zwiedzanie dobrych gospodarstw w okolicy i zwiedzanie kolejno gospodarstw członków kółka. Zachęcanie do lepszego gospodarowania, budzenie zamiłowania oszczędności, pracy i w ogóle przedsięwzięcie czynności wszelkich, które do podniesienia oświaty, moralności i dobrobytu przyczynić się mogą”, zob. AP w Przemyślu: Statut Towarzystwa Kółek Rolniczych, dalej TKR, zespół: Zbiór szczątków zespołów z terenu miasta Przemyśla i powiatu przemyskiego, sygn. 16, s. 2, zob. także *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1897*, Lwów 1897, s. 655.

czych. Kółka rolnicze, jako organizacje gospodarcze włościan, zaczęły powstawać w Galicji w 1882 r., na wzór podobnych instytucji istniejących w Poznańskim⁹⁹. W działalności kółek początkowo dominowała działalność handlowa, a dopiero po 8-10 latach zaczęto prowadzić działalność oświatowo-rolniczą i kulturalną.

Straże pożarne kółek rolniczych organizowane były już w 1903 r., ale dopiero 12 stycznia 1904 r. zawarty został układ pomiędzy Zarządem Głównym Towarzystwa Kółek Rolniczych a Radą Zawiadawczą KZOSP, który stał się podstawą współpracy obu organizacji¹⁰⁰. W myśl przywołanego układu, ochotnicze straże pożarne kółek rolniczych stanowiły odrębny korpus, kierowany pod względem organizacyjnym i administracyjnym przez Zarząd Główny Towarzystwa Kółek Rolniczych, nad którym patronat w kwestii techniki i wyposażenia sprawował KZOSP. W ramach owego patronatu, KZOSP zobowiązywał się:

- a) udzielać fachowych wskazówek strażom kółek rolniczych, zarządom powiatowym i Zarządowi Głównemu TKR,
- b) zaopatrywać straże kółkowe we własne wydawnictwa fachowe oraz druki z 25-proc. bonifikatą,
- c) dostarczać artykułów o tematyce pożarniczej do organu prasowego ochotniczych straży pożarnych kółek rolniczych, jakim była *Obrona Pożarna* i wspomagać to wydawnictwo kwotą 250 koron rocznie,
- d) prowadzić na własny koszt powiatowe kursy strażackie,
- e) przeprowadzać na własny koszt lustracje oraz delegować instruktorów do ich przeprowadzenia w porozumieniu z Zarządem Głównym TKR¹⁰¹. Zadaniem instruktorów było udziela-

⁹⁹ F. Bujak, *Galicja*, t. 1: *Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo*, Lwów 1908, s. 538.

¹⁰⁰ *Wskazówki dla zakładania ochotniczych straży pożarnych kółek rolniczych*, Wydawnictwo Zarządu Głównego Towarzystwa Kółek Rolniczych, Lwów 1905, s. 11.

¹⁰¹ Układ między Zarządem Głównym Towarzystwa Kółek Rolniczych a Radą Zawiadawczą KZOSP, [w:] *Wskazówki dla zakładania ochotniczych straży pożarnych kółek rolniczych*, Wydawnictwo Zarządu Głównego Towarzystwa Kółek Rolniczych, Lwów 1905, s. 13.

nie fachowych wskazówek przy organizacji straży, przeprowadzanie ćwiczeń i szkoleń, wreszcie informowanie o pracy straży kółkowych.

Niejako w zamian za świadczenia na rzecz swoich straży, Zarząd Główny TKR zobowiązywał się:

- a) propagować rozwój straży pożarnych,
- b) zawiadamiać KZOSP o założeniu straży kółka rolniczego,
- c) strzec, aby nadzorowane straże wypełniały swoje obowiązki wynikające z ochrony przeciwpożarowej,
- d) dbać o właściwe wyposażenie w przybory ratunkowe, wg wskazówek KZOSP,
- e) wydawać *Obronę Pożarną* jako dodatek do *Przewodnika Kółek Rolniczych*,
- f) prowadzić statystykę ochotniczych straży pożarnych kółek rolniczych¹⁰².

Nowo zorganizowana straż nie była odrębnym stowarzyszeniem, a więc nie wymagała odrębnego statutu i rejestracji, musiała jedynie uzyskać zatwierdzenie Zarządu Głównego Towarzystwa Kółek Rolniczych. Każda straż kółkowa uiszczała za pośrednictwem Zarządu Głównego składkę roczną w wysokości 4 koron na rzecz KZOSP, głównie na organizację kursów pożarniczych. W pierwszych latach funkcjonowania straży kółkowych kursów takich zorganizowano 4, później 6 w ciągu roku¹⁰³.

Dla zapewnienia właściwej informacji delegat KZOSP uczestniczył z głosem doradczym w posiedzeniach Zarządu Głównego TKR lub jego komitetu wykonawczego, a delegat Zarządu Głównego TKR również z głosem doradczym uczestniczył w posiedzeniach KZOSP. Obaj delegaci uczestniczyli w posiedzeniach tych gremiów wówczas, gdy tematyka posiedzeń dotyczyła w pierwszym przypadku straży kółkowych, w drugim zaś związkowych. Przedstawiciel Zarządu Głównego TKR uczestniczył w walnych zjazdach straży związko-

¹⁰² Tamże, s. 14.

¹⁰³ *Działalność Zarządu Głównego Kółek Rolniczych na polu obrony pożarnej*, [w:] *Przewodnik Pożarniczy* 1908, Nr 7, s. 84.

wych, a delegat KZOSP w posiedzeniach Ogólnej Rady Towarzystwa Kółek Rolniczych do Spraw Ochotniczych Straży Pożarnych Kółek Rolniczych. Obaj delegaci mieli głos doradczy. Członkowie straży pożarnych kółkowych należeli do kasy zapomóg i kasy pośmiertnej, i mieli takie same prawa jak członkowie związkowych straży pożarnych.

IX. Wewnętrzną organizację ochotniczych straży pożarnych kółek rolniczych określał regulamin, ustalony przez Zarząd Główny TKR w porozumieniu z KZOSP. Zgodnie z regulaminem, ochotnicza straż pożarna kółka rolniczego tworzona była na podstawie uchwały, podjętej na ogólnym zebraniu kółka. Po jej zatwierdzeniu przez Zarząd Główny TKR, zarząd kółka rolniczego był zobowiązany poinformować o fakcie założenia straży pożarnej zwierzchność gminną, ck Starostwo, wydział powiatowy, zarząd powiatowy, względnie dyrekcję powiatową kółek rolniczych i Radę Zawiadowczą KZOSP. Ponieważ członkiem takiej straży mógł być tylko członek kółka rolniczego¹⁰⁴, dlatego też kandydat na strażaka w pierwszej kolejności musiał być członkiem kółka. Założenie straży pożarnej kółka rolniczego wymagało spełnienia trzech warunków:

- a) podjęcia uchwały przez członków kółka rolniczego o założeniu straży,
- b) utworzenia grupy inicjatywnej, która zająć się miała dalszą organizacją,
- c) zaopatrzenia straży w niezbędny sprzęt¹⁰⁵.

Zadaniem straży kółkowych, podobnie jak straży związkowych, było niesienie zorganizowanej pomocy oraz ratowanie życia i mienia w czasie pożaru w miejscowości stanowiącej siedzibę kółka rolniczego oraz w jego okolicy. Członkowie korpusu strażackiego nie nosili mundurów, lecz opaski służbowe z odznakami ustalonymi przez KZOSP z dodaniem liter K. R. Opaska składała się z dwu części: bia-

¹⁰⁴ Zob. § 5 *Regulaminu głównego dla ochotniczej straży pożarnej kółka rolniczego*, [w:] *Wskazówki ochotniczych straży pożarnych kółka rolniczego*, Lwów 1905, s. 16.

¹⁰⁵ *Obrona Pożarna* Nr 43, dodatek do Nr 3 *Przewodnika Kółek Rolniczych* z 20 stycznia 1912 r., s. 3.

łej i czerwonej („ponsowej”), a każda część miała szerokość 5 cm. Opaski naczelnika korpusu i jego zastępcy oraz komendantów oddziałów i ich zastępców na części czerwonej miały srebrną tasiemkę o szerokości 5 mm. Opaski noszono na lewym rękawie, pomiędzy ramieniem a łokciem w taki sposób, aby kolor biały był wyżej od „ponsowego”¹⁰⁶. Każdy strażak kółka rolniczego był zobowiązany nosić opaskę zawsze przy sobie, tak aby w razie pożaru mógł ją założyć. Członek straży kółkowej, przystępując do niej był zobowiązany złożyć przyrzeczenie służbowe. Najpierw przyrzeczenie składał naczelnik straży na ręce przewodniczącego kółka rolniczego¹⁰⁷, następnie przyrzeczenie służbowe na ręce naczelnika w obecności zarządu kółka rolniczego składali pozostali członkowie straży¹⁰⁸.

Zarząd kółka rolniczego mógł zakupić z własnych środków umundurowanie, takie, jakie przysługiwało ochotniczym strażom pożarnym zrzeszonym w KZOSP. Korpus strażacki kółka rolniczego składał się z dwóch oddziałów: wodnego i ratunkowego¹⁰⁹. Do zadań oddziału wodnego należała obsługa sikawek i węży oraz dostarczanie wody, natomiast zadaniem oddziału ratunkowego była obrona życia ludzkiego, nawet z narażeniem się na niebezpieczeństwo.

¹⁰⁶ *Wskazówki dla ochotniczych straży pożarnych kółka rolniczego ...*, *op. cit.*, s. 23.

¹⁰⁷ Rota przyrzeczenia była następująca: „Ja N. N. przystąpiwszy z własnej woli i ochoty do ochotniczej straży pożarnej kółka rolniczego i wybrany przez Zarząd Kółka na naczelnika korpusu, przyrzekam i ślubuję, że przy straży wiernie i walnie służyć będę, a poruczone mi obowiązki naczelnika sumiennie i godnie spełniać będę. Przyrzeczenie to daję w miejsce przysięgi służbowej”, zob. *Wskazówki dla ochotniczych straży pożarnych kółka rolniczego ...*, *op. cit.*, s. 24.

¹⁰⁸ Rota przyrzeczenia członków straży: „Ja N. N. przystąpiwszy z własnej woli i ochoty do ochotniczej straży pożarnej kółka rolniczego przyrzekam i ślubuję, że przy tej straży pożarnej wiernie i walnie służyć będę. Ślubuję szczegółowo dla przełożonych moich bezwarunkowe posłuszeństwo w służbie i postępowanie, znakowi strażackiemu w niczem nie uchybiające. Przyrzeczenie to daję w miejsce przysięgi służbowej”, zob. *Wskazówki dla ochotniczych straży pożarnych kółka rolniczego ...*, *op. cit.*, s. 25.

¹⁰⁹ Zob. § 5 *Regulaminu głównego dla ochotniczej straży pożarnej kółka rolniczego*, [w:] *Wskazówki ochotniczych straży pożarnych kółka rolniczego*, Lwów 1905, s. 16.

Na czele korpusu stał naczelnik, który wykonywał swe obowiązki przy pomocy zastępcy oraz komendantów oddziałów i ich zastępców. Wszystkie wyżej wymienione osoby mianowane były przez zarząd kółka rolniczego na okres jednego roku. Do podstawowych obowiązków naczelnika korpusu należało kierowanie akcją ratunkową przy pożarach oraz zapewnienie sprawności i dyscypliny. W tym celu naczelnik organizował ćwiczenia, a co trzy miesiące w obecności zarządu kółka przegląd korpusu w celu zbadania stanu wyposażenia i stanu osobowego. Raz w roku, w obecności zarządu kółka i zwierzchności gminnej, naczelnik organizował ćwiczenia popisowe, o których zawiadamiano również Radę Zawiadowczą KZOSP, Zarząd Powiatowy TKR, względnie delegata powiatowego Zarządu Głównego i Zarząd Główny TKR¹¹⁰. Wyposażenie straży w niezbędne przybory i narzędzia należało do zarządu kółka, które przeznaczało na ten cel środki własne lub zabiegało o nie u miejscowej zwierzchności gminnej. Stąd też zasobność i byt straży kółkowych w dużej mierze zależał od wzajemnych stosunków z władzami lokalnymi.

Ochotnicza straż pożarna kółka rolniczego należała do KZOSP, a jej ogłoszenia zamieszczane były w dodatku do *Przewodnika Kółek Rolniczych*, pt. *Obrona Pożarna*. W sprawach nieuregulowanych w regulaminie stosowano przepisy statutu TKR.

Straże kółek rolniczych, jako ich części składowe, nie podlegały jak to już powiedziano wyżej rejestracji w katastrze stowarzyszeń, niemniej jednak ck Starostwa zostały zobowiązane do założenia i prowadzenia odrębnej ewidencji tych straży i ich funkcjonariuszy¹¹¹. Jednocześnie władze krajowe zobowiązały ck Starostwa i zwierzchności gminne do udzielania tym strażom wszelkiej możliwej pomocy.

Zarząd Główny TKR systematycznie dążył do ograniczenia wpływu KZOSP na swoje straże. W 1910 r. zgłosił następujące postulaty do wzajemnych relacji:

¹¹⁰ Tamże, s. 17.

¹¹¹ Okólnik ck Namiestnictwa i Wydziału Krajowego z 15 lutego 1904 r., L. 17793, [w:] *Wskazówki dla ochotniczych straży pożarnych kółka rolniczego*, Wydawnictwo Zarządu Głównego Towarzystwa Kółek Rolniczych, Lwów 1905, s. 55.

- a) uchwały podjęte przez organa KZOSP będą miały zastosowanie do straży pożarnych kółek rolniczych, o ile on się na to zgodzi,
- b) związki okręgowe i inne organy podległe KZOSP nie będą miały prawa wydawać żadnych zarządzeń, odnoszących się do straży kółkowych,
- c) KZOSP obniży opłaty od poszczególnych straży z 4 na 2 korony. Pierwsze dwa wnioski zostały spełnione, uzyskując aprobatę Rady Zawiadawczej KZOSP, w przypadku wniosku trzeciego opłatę obniżono nie do 2 lecz do 3 koron¹¹².

Wszystkie te działania doprowadziły do zmiany w 1911 r. Regulaminu Głównego dla ochotniczych straży pożarnych kółek rolniczych¹¹³. Najbardziej istotną zmianą był sposób wyboru kierownictwa korpusu oraz stosunek do KZOSP. Według nowo wydanego Regulaminu, naczelnika straży, jego zastępcę oraz komendantów oddziałów wybierał korpus strażacki spośród siebie na okres 3 lat, a nie jak dotychczas zarząd kółka rolniczego¹¹⁴, a zarząd kółka jedynie zatwierdzał dokonany wybór. Rozszerzono więc znacznie prawa członków korpusu, ograniczając jednocześnie kompetencję zarządu kółka. Spory powstałe między korpusem a zarządem kółka rolniczego na tle wyborów władz strażackich rozstrzygał Zarząd Główny TKR w porozumieniu z zarządem lub delegatem powiatowym. W przypadku opróżnienia któregokolwiek z kierowniczych stanowisk w korpusie, zarządzano wybory uzupełniające.

Wysokość składki członkowskiej dalej wynosiła 4 korony, lecz z tej kwoty na rzecz KZOSP odprowadzono 3 korony, natomiast 1 koronę zarząd kółka przeznaczał na pokrycie wydatków administracyjnych. Nadzór nad strażami pożarnymi kółek rolniczych należał do zarządu powiatowego kółek rolniczych, a bezpośrednią kontrolę nad organizacją wykonywali instruktorzy i lustratorzy Zarządu Głównego

¹¹² Protokół z posiedzenia Rady Zawiadawczej KZOSP z 12 marca 1910 r., [w:] *Przewodnik Pożarniczy* 1910, Nr 4, s. 45.

¹¹³ *Przewodnik Pożarniczy* 1911, Nr 10, s. 122.

¹¹⁴ Zob. § 9 *Regulaminu głównego dla ochotniczych straży pożarnych kółek rolniczych*, [w:] *Przewodnik Pożarniczy* 1911, Nr 10, s. 122.

TKR i zarządu powiatowego na podstawie specjalnej instrukcji, wydanej przez Zarząd Główny TKR¹¹⁵.

Nowo wydany Regulamin określał ponadto wiek członków korpusu pożarniczego. Stwierdzał, że członkami straży pożarnej mogą być członkowie kółka rolniczego w wieku od 18 do 40 lat, sprawni umysłowo, zdrowi, odznaczający się nienaganną postawą etyczno-moralną oraz w miarę możliwości po odbyciu służby wojskowej¹¹⁶. Od tej pory straż pożarna kółka rolniczego zobowiązana została, podobnie jak straże związkowe do przeprowadzania rewizji ogniowych w celu zapewnienia bezpieczeństwa ogniowego, a kółko rolnicze zobowiązano do zapewnienia straży lokalu na zebrania oraz do prowadzenia ewidencji członków, należących do korpusu.

X. Owa różnorodność straży pożarnych była efektem aktywizacji społeczności galicyjskiej, mającej swe źródło w ustawodawstwie z lat 1860–1867. Bez względu na status prawny, straże pożarne były przykładem współdziałania różnych grup społecznych. Ich członkami byli przedstawiciele ziemiaństwa, rzemieślników, kupców i chłopstwa. W ochronie przeciwpożarowej Galicji występowały istotne różnice w jej organizacji w miastach i miasteczkach oraz w gminach wiejskich, będące konsekwencją różnic w ustawodawstwie. W miastach i miasteczkach dominowały ochotnicze straże pożarne oraz straże pożarne gminne i fabryczne, natomiast w gminach wiejskich pomocnicze straże pożarne i wiejskie pogotowia pożarne. Jednak we wszystkich rodzajach straży organizacja wewnętrzna, ustawodawstwo, system szkolenia i alarmowania oraz wyposażenie straży, były tymi elementami, które decydowały o powodzeniu akcji gaśniczej.

¹¹⁵ Tamże, § 20.

¹¹⁶ Tamże, § 6.

ABSTRACT

Types, legal status and organisation of fire-brigades functioning in Galicia of the autonomic age

Entering by Austria a way of the constitutional government brought a return to the civic rights and freedoms, to which belonged the freedom of association and formation of associations¹¹⁷. These civic rights as well as fires occurring more often, were inducement for formation of fire-brigades of various legal status. This action increased particularly after passing by the Sejm Krajowy (*the National Parliament*) act of 10 February 1891 *on fire-police for cities and towns*.¹¹⁸ In the result, jointly with the so far existing fire-brigades, on the territory of Galicia of the autonomous age functioned various ones, among which only voluntary fire-brigades and fire-brigades of agricultural sets had the precise legal status. The voluntary fire-brigades were associations functioning on grounds of statutes granted to them, determining the scope of their activity, objective and tasks, rights and duties of their members and organs (a general assembly, department, court of honour) and a way of representation. Supplementing of the statute was the official regulations, setting forth many detailed matters, to which belonged: a way of admitting to corps, allocating to divisions, uniforms and accessories, badges of seniority, division of the corps into squads, duties of the president, head, commanders of squads and particular members; thus it regulated the whole organisation of the association. The legal status was different of fire-brigades, organised in the range of the agricultural sets. These fire-brigades did not constitute separate associations, did not possess their own statutes, but they were a constituent part of the agricultural set as an economic organisation of the contemporary village. They were organised on basis of the agreement negotiated on 12 January 1904 between the Zarząd Główny Towarzystwa Kółek Rolniczych (*The Central Board of Agricultural Sets' Association*) and Rada Zawiadowcza Krajowego Związku Ochotniczych Straży Pożarnych (*The Managing Council of the National Association of Voluntary*

¹¹⁷ Act of 15 November 1867 r. *on law of association*, Journal of State Laws (further: J.S.L. No. 134, [at:] *Collection of administrative acts and regulations*, ed. II, vol. I, Lvov 1909, p. 185.

¹¹⁸ DzURK 1891, No. 18, [at:] J. Piwocki (ed.): *Collection of administrative acts and regulations*, ed. II, vol. I, Lvov 1899–1907, vol. 1, 1899, p. 648.

Fire-Brigades), which became the grounds of cooperation of both organisations. In spite of differences in the organisation and legal status, the task of all fire-brigades was bringing of organised assistance during fire and other natural calamities to all inhabitants of a given locality, in which the association functioned and its nearest neighbourhood.